

Høgskolen i **Hedmark**
Elverum
Avdeling for folkehelsefag

Tonje Enkerud

Fagdidaktisk fordypningsoppgave
Tilpasset opplæring for funksjonshemmede elever

Adapted education for disabled students

Bachelor – faglærerutdanning i kroppsøving og idrettsfag

2016

Samtykker til utlån hos høgskolebiblioteket JA X NEI

Samtykker til tilgjengeliggjøring i digitalt arkiv Brage JA X NEI

Forord

Dette er en avsluttende bacheloroppgave etter en 3-årig faglærerutdanning i kroppsøving og idrettsfag ved Høgskolen i Hedmark, Campus Elverum. Dette er en obligatorisk fordypningsoppgave som skal belyse et pedagogisk spørsmål innenfor kroppsøvingsfaget. Oppgaven er basert på min interesse for fysisk aktivitet, bevegelsesglede og situasjoner fra tidligere praksis. Gjennom tidligere praksisperioder i den 3-årige faglærerutdanningen har jeg blitt mer nysgjerrig på funksjonshemmede elever i kroppsøvingsfaget. Min oppfatning har vært at de fleste skoler sliter med å tilrettelegge for denne type elevgruppe i undervisningen. Jeg har gjennom praksisen sett og hatt elever med ulike funksjonshemninger, og aldri følt meg trygg på hvordan jeg skal håndtere det i kroppsøvingsundervisningen. I denne oppgaven har jeg tilegnet meg mye kunnskap som jeg kan ta med videre som kroppsøvingslærer.

Arbeidsperioden har vært lærerik og til tider veldig krevende. Jeg har erfart at enkelte dager er det lett å skrive, mens andre dager er svært krevende og vanskelige. Jeg vil takke min veileder Siw Huatorpet, for veiledning gjennom oppgaven.

Elverum, 1. mai 2016

Tonje Enkerud

Sammendrag

Forfatter: Tonje Enkerud, Faglærerutdanning i kroppsøving og idrettsfag, 2016.

Høgskolen i Hedmark, avdeling Elverum, folkehelsefag.

Tittel: Tilpasset opplæring for funksjonshemmede elever.

Problemstilling: *Hvordan kan man ivareta tilpasset opplæring i kroppsøvingfaget for funksjonshemmede elever?*

Oppgaven belyser hvilke faktorene som er viktige for å kunne ivareta tilpasset opplæring for elever med funksjonsnedsettelse.

Metode: Oppgaven er basert gjennom en litteraturstudie. For å svare på problemstillingen som nevnt ovenfor har jeg brukt litteraturstudie med kvalitativ metode, og sett på flere ulike artikler innenfor temaet. Litteraturstudie var obligatorisk og bestemt fra Høgskolen på forhånd.

Resultat: Resultatet viser at skolene håndterer ulike situasjoner med funksjonshemmede elever i undervisningen på forskjellige måter. Den største utfordringen for kroppsøvingslærerne er å planlegge, organisere og tilrettelegge undervisningen for denne type elevgruppe på en tilstrekkelig god måte. Tilpasset opplæring påvirkes spesielt av om læreren gir mulighet for elevmedvirkning i planleggingen og organiseringen av kroppsøvingundervisningene. Dersom læreren legger opp for elevmedvirkning, blir tilretteleggingen bedre blant funksjonshemmede elever, samt mestring og motivasjon vil øke. Funksjonshemmede elever ønsker å delta mer i kroppsøvingfaget enn det som blir tilrettelagt i dag.

Nøkkelbegreper: Tilrettelegging, mestring, inkludering, elevmedvirkning, klasse- og læringsmiljø.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	7
1.1	Formål og begrensning i oppgaven	8
1.2	Problemstilling.....	8
1.3	Hovedproblemstilling	9
2	Teori	10
2.1	Hvem er funksjonshemmet?	10
2.2	Hva er tilpasset opplæring?	11
2.3	Hvorfor er tilpasset opplæring viktig?	12
2.4	Mestring og trivsel.....	13
2.4.1	Mestringsorientert miljø	14
2.4.2	Prestasjonsorientert miljø	14
2.5	Elevmedvirkning	14
2.6	Spesial og ordinær undervisning	15
2.7	Klasse- og læringsmiljø	16
2.8	Skolekultur.....	17
2.9	Den didaktiske relasjonsmodellen	19
3	Metode.....	23
3.1	Kvalitativ og kvantitativ metode	23
3.2	Valg og begrunnelse av metode.....	23
3.3	Litteraturstudie som metode – gjennomføringsprosessen	24
3.4	Inklusjonskriterier.....	26
3.5	Innhenting av data	27
3.6	Reliabilitet og validitet	28
3.7	Kildekritikk.....	29
3.8	Etikk.....	29
4	Presentasjon av artiklene	31
	Artikkel 1:	31
	Artikkel 2:	32
	Artikkel 3:	33
	Artikkel 4:	34
5	Resultat og drøfting.....	35

5.1	Hvordan kan elevmedvirkning ivareta tilpasset opplæring?	35
5.2	Hvordan vil fokus på læringsmiljø ivareta tilpasset opplæring?	36
5.3	Hvilken betydning har skolekulturen for tilpasset opplæring?.....	39
6	Konklusjon	42
	Referanser.....	43

1 Innledning

Tilpasset opplæring er et grunnleggende element i skolen. Opplæringen skal tilrettelegges slik at elevene skal kunne oppleve glede og mestring ved å nå sine mål, i tillegg kunne gi noe tilbake til fellesskapet (Utdanningsdirektoratet, 2012a). Tilpasset opplæring er undervisning som skal tilpasses den enkelte elevs evner og forutsetninger, når det gjelder følelser, evner, utvikling og kulturell bakgrunn (Imsen, 2005). Tilpasset opplæring er svært viktig i skolen, og det er viktig å vektlegge tilrettelegging i alle fag. Alle elever har rett på tilpasset opplæring og skolens oppgave er å sikre at elevene får best mulig utbytte av opplæringen (Utdanningsdirektoratet, 2014a).

Samfunnet er stadig i endring og det krever også at skolen fornyer seg. Regjeringen ønsker å fornye fagene i skolen, for å øke forståelsen og læringsutbyttet til elevene. Regjeringens mål er god kvalitet i hele utdanningsperioden, fra barnehagen og til og med høyere utdanning. Samfunnets viktigste bidrag er utdanningssystemet når det gjelder utvikling av barn og unges ferdigheter, holdninger, kunnskaper som grunnlag for mestring av eget liv i et demokratisk og mangfoldig samfunn. Denne satsingen på kunnskap og kompetanse, skal gi barn og unge gode muligheter til å utvikle seg, ta i bruk sine evner i videre utdanning og arbeid som grunnlag for et godt liv. Departementet ønsker å prioritere folkehelse og livsmestring, noe som er sentralt i faget kroppsøving (Kunnskapsdepartementet, 2015-2016). Det skal føre til at elevene sanser, opplever, lærer og skaper med kroppen, samtidig som det skal bidra til at elevene opplever glede, mestring og inspirasjon ved å delta i ulike aktiviteter alene og sammen med andre (Utdanningsdirektoratet, 2012b). Opplæringen må tilpasses evnen og forutsetningene til den enkelte, for at elevene skal ha mulighet til å oppleve livslang bevegelsesglede og mestring (Opplæringslova, 2015a).

Jeg valgte dette temaet ettersom det står sterkt i dagens læreplan, og ut fra hvordan jeg har opplevd mine praksisperioder gjennom den 3-årige utdanningen. I tillegg er dette et veldig interessant tema som man kan møte på senere som kroppsøvingslærer, og som jeg har lyst til å lære mer om.

1.1 Formål og begrensning i oppgaven

Tilpasset opplæring er noe det legges stor vekt på i læreplanen, og formålet med denne oppgaven er å kunne se hvordan man kan ivareta tilpasset opplæring for funksjonshemmede elever, slik at alle elever kan delta i undervisningen og føle seg inkludert i et klasse- og læringsmiljø. Med planlegging og organisering av kroppsøvingsundervisningen etter elevenes forutsetninger, kan man legge opp til en like god kroppsøvingsundervisning med funksjonshemmede elever til stedet.

Denne oppgaven begrenser seg til tilpasset opplæring i kroppsøvingsfaget for funksjonshemmede elever. Hovedmålet med oppgaven er å drøfte hvordan man kan ivareta tilpasset opplæring for funksjonshemmede elever i kroppsøvingsundervisning, med bakgrunn i de utvalgte artiklene og fra relevant teori.

1.2 Problemstilling

Problemstilling blir definert slik: «*Spørsmål om hva undersøkelsen skal fokusere på, vil si å utforme en problemstilling. Utgangspunktet for problemstillingen er det eller de tema(er) som forskningsprosjektet skal gi informasjon om*» (Thagaard, 2013, s.50). En god problemstilling vil si at den er tydelig nok til å gi retningslinjer for de metodiske og faglige valgene som blir tatt i løpet av prosjektet. Problemstillingen må også være tilstrekkelig avgrenset innenfor de rammene forskeren må forholde seg til (Thagaard, 2013).

1.3 Hovedproblemstilling

Tidligere litteratur og forskning viser at funksjonshemmede elever blir ekskludert fra kroppsøvingfaget. Jeg har gjennom denne oppgaven sett på hvordan man kan ivareta tilpasset opplæring for elever med funksjonsnedsettelse. Jeg har tatt for meg deltakelse i undervisningen, hvordan man kan tilrettelegge og hvordan dette påvirker klasse- og læringsmiljøet for elevene med funksjonshemming. Jeg har med dette valgt følgende problemstilling:

«Hvordan kan man ivareta tilpasset opplæring i kroppsøvingfaget for funksjonshemmede elever?»

- *Hvordan kan elevmedvirkning ivareta tilpasset opplæring?*
- *Hvordan vil fokus på læringsmiljø ivareta tilpasset opplæring?*
- *Hvilken betydning har skolekulturen for tilpasset opplæring?*

2 Teori

2.1 Hvem er funksjonshemmet?

Funksjonshemmet er et begrep som ofte brukes i daglig tale, og mange har forskjellige meninger om hva som menes med begrepet når man beskriver et individ (Jensen, 2013).

Forståelsen av begrepet er lite presist, selv om de fleste har en formening om hvem som er funksjonshemmet. Barn og unge med funksjonsnedsettelse er sosiale aktører og fysisk aktive, og de bidrar når oppgavene er tilrettelagt (Eriksen, 2014). For at funksjonshemmede elever skal oppleve best mulig utvikling og best mulig læringsutbytte, forutsetter det en god og strukturert undervisning (Eriksen, 2014).

Før i tiden ble mennesker med synlige funksjonsnedsettelse, som skader i bein, armer og alvorlige sansehemninger sett på som funksjonshemmet. Mens i dagens samfunn har vi en forståelse for at mindre synlige tilstander fører til funksjonshemning. Det finnes forskjellige typer funksjonshemninger, og ulik grad av hemningen. Noen blir født med funksjonshemning, mens andre kan bli funksjonshemmet senere i livet (Elnan, 2010). Stortingsmelding 34 trekker frem fem hovedgrupper av funksjonshemmede: hørselshemmede, bevegelsehemmede, synshemmede, psykisk utviklingshemmede og skjulte funksjonshemninger som f.eks.: diabetes, psykiske problemer osv. (St.meld.nr 34 (1996-1997)).

I regjeringens handlingsplaner for funksjonshemmede 1990 - 1993 og 1994 - 97 ble det definert at: «*Funksjonshemning er et misforhold mellom individets forutsetninger og miljøets krav til funksjon på områder som er vesentlig for etablering av selvstendighet og sosial tilværelse*» (St.meld.nr 34(1996-1997)).

2.2 Hva er tilpasset opplæring?

Tilpasset opplæring er et utdanningspolitisk prinsipp som omhandler å utvikle en skole hvor alle legger til rette, bidrar til at alle lærer og utvikler sitt beste gjennom deltakelse i et læringsfellesskap (Jensen, 2006). Ved bruk av forskjellige hjelpemidler og en pedagogisk tilrettelegging er nesten alle tilpasninger mulig å få til (Eriksen, 2014). Opplæringen skal tilrettelegges etter den enkelte elevs evner og forutsetninger (Utdanningsdirektoratet, 2014a). Begreper som «individualisering» og «differensiering» er ord som er blitt erstattet av tilpasset opplæring (Brattenborg & Engebretsen, 2007). Det er ikke et mål i seg selv, men det skal være et virkemiddel for at elevene skal oppleve økt læringsutbytte (Utdanningsdirektoratet, 2014a og b). Begrepet tilpasset opplæring omhandler også at elevene skal oppleve mestring. Dersom elevene ikke opplever mestring, vil ikke elevene kunne utvikle seg, og motivasjonen vil etter hvert bli borte (Jensen, 2006).

Tilpasset opplæring skal i dag være et grunnleggende element i skolen, hvor opplæringen skal tilrettelegges slik at elevene skal kunne gi noe til fellesskapet, samtidig kunne oppleve mestring og glede ved å nå sine mål (Utdanningsdirektoratet, 2012a). Skolen skal ikke bare tilrettelegge undervisningen etter elevens evner og forutsetninger, men også ta hensyn til flere faktorene som språk, fysisk og psykisk utrustning, bakgrunn og verdier (Imsen, 2005). Alle elever har rett på tilpasset opplæring som er i samsvar med sine evner og forutsetninger. Derfor kan ikke alle elevene bli behandlet likt, og som kroppsøvlingslærer skal man gjøre de forskjellbehandlingene som trengs, men på en positiv måte. Innhold, arbeidsmetoder og læringsmidler, skal tilrettelegges på best mulig måte med tanke på den enkelte elevs læring (Brattenborg & Engebretsen, 2007).

2.3 Hvorfor er tilpasset opplæring viktig?

Funksjonshemmede elever opplever ofte å bli ekskludert fra en del aktiviteter sammen med andre elever i kroppsøvningsfaget, som de selv mener at de kunne behersket med litt tilrettelegging. De erfarer at de ikke behersker aktivitetene fordi de ikke føler de klarer det uten hjelpemidler (Eriksen, 2014). Hvorfor er det sånn? Tenker vi for mye prestasjon og resultat i kroppsøvningsundervisningen?

Tilpasset opplæring er viktig med tanke på realitetene i norsk skole. Jensen (2006) viser at 4,4 % av elevene som slutter i grunntdanningen, aldri begynner på en videregående utdanning, og at dette er stadig i økning. 4,1 % av elevene som starter i en videregående utdanning, slutter underveis i semesteret. Det betyr at 8,5 % av elevene som har avsluttet grunnskolen, ikke kommer igjennom videregående (Jensen, 2006). Tilpasset opplæring handler om valg av undervisningsinnhold og aktiviteter slik at elevene ser en mening med læringsopplegget, og for at elevene kan vokse og utvikle seg positivt. IOP-planer er hjelpemidler som ofte brukes i tilretteleggingen for funksjonshemmede elever. IOP-planer er individuelle opplæringsplaner som sikrer elevenes individuelle utvikling, og brukes som et hjelpemiddel og oppfølgingsverktøy. Individuelle opplæringsplaner omfatter de elevene som har behov for spesialundervisning. Lærerne har i ansvar å lage disse planene som skal inneholde faglig progresjon, og i dette arbeidet blir også behov for assistent vurdert (Eriksen, 2014).

I kroppsøvningsfaget har det blitt gjort funn som viser at gutter trives bedre enn jenter, og at dette er på grunn av innholdet i undervisningen (Ingebrigtsen & Mehus, 2006). Ved å være aktiv deltakende stimulerer man flere sanser samtidig. Dette stimulerer både motivasjon og opplevelsen, i gjennomføring av aktiviteter som bruker fantasien, tallforståelser, men også den motoriske utviklingen. Å stimulere flere sanser i hjernen er et viktig grunnlag for senere

læring. Aktiv deltaking er helt avgjørende for den enkelte barns utvikling og læring. Dette forutsetter et godt planlagt og tilrettelagt innhold for den enkelte elevs deltaking i aktiviteter i hverdagen (Eriksen, 2014).

2.4 Mestring og trivsel

Mestring er hvordan og i hvilke grad elevene mestrer praktiske aktiviteter og enkle arbeidsmåter som blir brukt i kroppsøvningsfaget. Det inneholder aspekter av *fysiske og teknisk-motoriske ferdigheter, kreativitet og ferdighet i bruk av arbeidsmåtene* (Brattenborg & Engebretsen, 2007, s. 189). Ved å mestre bruken av kroppen, opplever man ofte større motivasjon til å prøve nye fysiske utfordringer (Brattenborg & Engebretsen, 2007), og det er med på å skape bevegelsesglede i kroppsøvningsfaget (Eriksen, 2014). Bevegelsesglede legges det stor vekt på i læreplanen, og er kroppsøvningsfagets formål (Utdanningsdirektoratet, 2012c). Aaron Antonovsky var kjent for sin forskning mellom helse, stress og velvære, hvor han utviklet teorien om salutogenese. Salutogenese var en teori om fysisk og psykisk helse som fokuserte på hva som fremmer god helse og gir økt mestring og velvære (Lønne, 2015).

Når det gjelder vurdering av elevens mestring baseres det i stor grad på lærerens profesjonelle skjønn, som handler om kreativ utførelse, elevens løsningsvalg i forskjellige aktiviteter og i hvilken grad eleven mestrer arbeidsmåtene. Det at vurdering baseres ut fra lærerens skjønn betyr at læreren observerer hva eleven gjør, hvordan oppgavene utføres og hvilke valg eleven tar (Brattenborg & Engebretsen, 2007). Det finnes to typer motivasjonsmestring, mestringsorientert- og prestasjonsorientert miljø (Gjerset, Holmstad, Raastad, Haugen & Giske, 2012). Disse typene blir beskrevet i neste punkt. I tillegg til mestring er også trivsel en viktig faktor i kroppsøvningsfaget (Ingebrigtsen & Mehus, 2006). Fra tidligere forskning hevder Ingebrigtsen og Mehus (2006) at gutter trives bedre i undervisningen enn jenter, og at dette har med aktivitetstype å gjøre. Hvordan man vurderer egen aktivitet i forhold til andre

medelever er viktig i forhold til trivselen. De som trives godt i friminuttene, på trening og i konkurranse har større sannsynlighet for også å trives i kroppsøvingstimene.

2.4.1 Mestringsorientert miljø

Et mestringsorientert miljø retter fokus mot egen utvikling, som vil si å forbedre seg.

Mestringsorienterte elever vil yte sitt beste under hver konkurranse, selv om de skjønner at de har et dårlig utgangspunkt for å vinne. De tenker mer på hva man kan lære ut av en sånn situasjon, enn å kun fokusere på selve tapet. Disse elevene arbeider hardt for å forbedre sine ferdigheter og de takler motgang mye bedre enn prestasjonsorienterte elever, fordi de tenker kun på egen utvikling (Gjerset et al., 2012).

2.4.2 Prestasjonsorientert miljø

Prestasjonsorientert miljø er at elevene er mer opptatt av prestasjon og det å vinne. Det å vinne er «bensinen» for elevene. De sammenligner egne ferdigheter med andre i klassen, og de må vite hvem som er best. Dersom elevene opplever dårlige resultater, blir fokuset rettet mot selve tapet og innsatsen vil bli svekket. Det kan også føre til at utøvere som driver med idrett slutter etter slike situasjoner, fordi de opplever at det ikke er morsomt lenger (Gjerset et al., 2012).

2.5 Elevmedvirkning

Elevmedvirkning er en viktig forutsetning for tilpasset opplæring (Jensen, 2006). Det handler om at elevene er medvirkende i planleggingen av arbeidet, kan drøfte egne læringsprosesser og fremme selvstendige forslag. Lønstad (2008) påpeker at elevene lærer bedre ved delta i planleggingen, og det kan føre til at lærerne blir påvirket til å tenke noe nytt.

Kroppsøvingslærerne skal være gode ledere og rollemodeller for elevene, og de må tilrettelegge undervisningen gjennom systematisk planlegging, samarbeid og engasjement.

Dette medfører at elevene får større innblikk i læreplanen, blir mer bevisst på

læringsstrategier og arbeidsmetoder, samt økt kompetanse om samarbeid og planlegging over tid (Lønstad, 2008). Elevmedvirkning bidrar til at elevene får mer kontroll og oversikt over hva som skal læres (Jensen, 2006). Tidligere forskning viser at tilpasset opplæring er viktig for både faglig utvikling og sosial trivsel. Opplevelse av mestring, elevmedvirkning og kjennskap til mål, øker motivasjonen hos elevene. Elevmedvirkning må derfor prioriteres i planleggingen (Lønstad, 2008). Dette kan støttes opp mot selvbestemmelsesteorien. Selvbestemmelse handler om å velge, avslå andres valg, samtykke i andres valg, ta avgjørelser, kunne løse problemer, sette seg realistiske mål og vurderer læringsstrategier for å nå målene man har satt (Bollingmo, Høium & Johnsen, 2004).

2.6 Spesial og ordinær undervisning

Tilpasset opplæring favner både ordinær- og spesialundervisning. I den ordinære undervisningen følger man de punktene som er oppført i læreplanen. Den fører til et faglig og sosialt fellesskap, hvor alle elevene er inkludert (Jensen, 2006). Eleven har ikke rett på noen særskilt tilrettelegging, men dersom eleven ikke får utbytte av den ordinære undervisningen, har eleven rett på spesialundervisning. Spesialundervisning er at eleven har rett på ekstra tilrettelegging utover det ordinære tilbudet (Utdanningsdirektoratet, 2014b). Det skyldes av at det finnes et stort mangfold av elever, som har reduserte læreforutsetninger. De fleste skoler har opplevd slike situasjoner, der de ikke klarer å gi elevene et tilbud i den ordinære opplæringen (Jensen, 2006). Dersom tilbudet i den ordinære opplæringen øker, så stiger forholdene til alle i en positiv retning, og behovet for spesialundervisningen vil bli redusert (Jensen, 2006). Langfeldt (2005) påpeker at noen av elevene som får spesialundervisning, har spesielle behov. Mens i andre tilfeller kan det være læreren selv som er problemet, som fører til at elevene trenger spesialundervisningen (referert i Jensen, 2006).

2.7 Klasse- og læringsmiljø

Et inkluderende læringsmiljø er en viktig faktor for økt læring og utvikling hos elevene (Vangsnes, 2013). Læreplan, vurdering og tilbakemeldinger er viktige forutsetninger for å fremme læring tilpasset etter elevens evner og forutsetninger (Utdanningsdirektoratet, 2014b). Når vi snakker om utviklingen for elever med funksjonsnedsettelse, trenger de en planlagt, strukturert og god lærings situasjon for å oppleve fremgang i læringen (Eriksen, 2012).

Alle elever har rett til et inkluderende og godt læringsmiljø. Med det menes de samlede kulturelle, relasjonelle og fysiske forholdene som har betydning for elevenes trivsel, helse og læring (Utdanningsdirektoratet, 2016). Med læringsmiljø menes de faktorene i skolen som har påvirkning på elevens faglige og sosiale læring, i tillegg til elevens generelle situasjon i skolehverdagen. Faktorene er relatert til vennskap og deltagelse i sosiale og faglige fellesskap, relasjoner til lærere og medelever, normer og verdier, klasseledelse, forventninger til læring og det fysiske miljøet i skolen (Utdanningsdirektoratet, 2009). Skolen har som oppgave å jobbe aktivt og systematisk for å fremme et psykososialt miljø, der den enkelte elev kan føle sosialt tilhør og trygghet (Opplæringslova, 2015b). Mens de ansatte har et ansvar for utvikling og det å opprettholde et læringsmiljø på klasse- og skolenivå som fremmer den enkelte elevs læring og utvikling (Utdanningsdirektoratet, 2009).

Læringsmiljøet påvirkes av en rekke forhold i skolen, og de fleste skoler er forskjellige når man ser på hvordan det arbeides for å sikre et godt læringsmiljø. Det er viktig for å forstå hvorfor elevenes læringsutbytte kan variere. Læringsmiljøet påvirker elevens læring i stor grad (Jensen, 2006). Ordet læringsmiljø kan forstås på forskjellige måter, og man snakker om et avgrenset eller utvidet læringsmiljø. Et avgrenset læringsmiljø kan oppfattes dersom eleven befinner seg i et rom hvor det foregår læringsaktiviteter, mens et utvidet læringsmiljø kan

være skolen som organisasjon, i tillegg til omgivelsene (Jensen, 2006). «*Et læringsmiljø kan forstås som de faktorer som påvirker elevenes læring og samspillet mellom disse*» sier Roald Jensen (2006, s.43). Denne forståelsen betyr at læringsmiljøet nødvendigvis ikke er statisk, men at det kan endres. Et godt klassemiljø er svært viktig for alle elevene i skolen, for at de skal kunne utfordre seg, prøve nye bevegelser og aktiviteter, og stå fram (Brattenborg & Engebretsen, 2007).

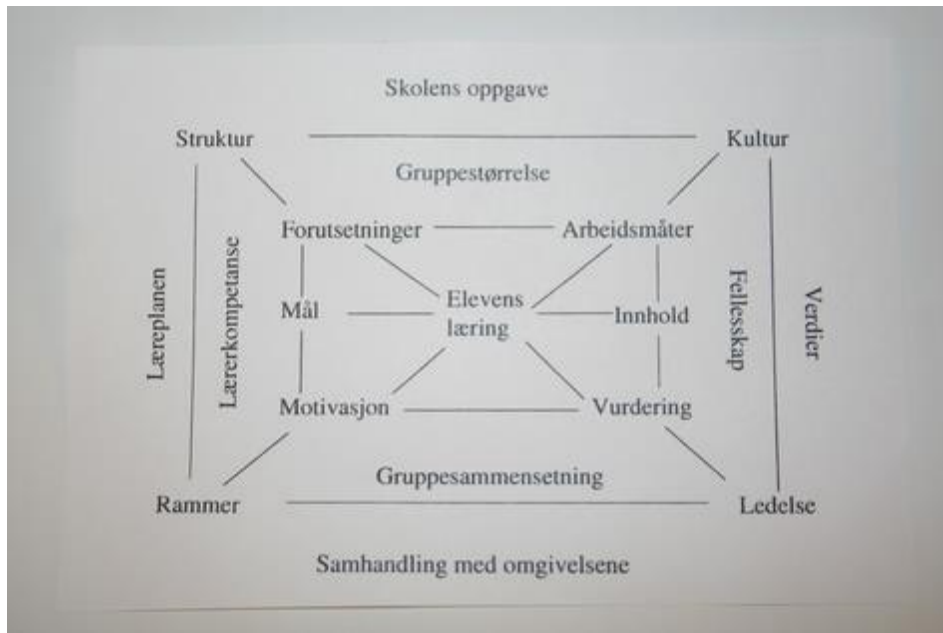
Dersom aktiviteter organiseres etter elevenes premisser, kan dette bidra positivt med tanke på deltaking i et fellesskap (Eriksen, 2014). Elevenes tilpasninger til fellesskapet er at skolen har i oppgave å utvikle elevene til bevisste samfunnsborgere som kan bidra i fellesskapet. For å oppnå dette må elevene tilegne seg ferdigheter, kunnskaper og holdninger som dekker dette behovet (Jensen, 2006). Lærerens planlegging, valg og gjennomføring av undervisning, er en faktor som spiller inn på elevenes læringsmiljø (Bergkastet, Dahl & Hansen, 2009). I tillegg gir bedre læringsmiljø økt trivsel, bedre helse og mer læring hos eleven (Utdanningsdirektoratet, 2016)

2.8 Skolekultur

Det totale læringsmiljøet vil bli påvirket av skolens kultur, struktur og fysiske rammer, i tillegg til elevgruppas størrelse og sammensetning. En annen faktor som spiller inn er samhandlingen mellom skolen og omgivelsene (Jensen, 2006). Kulturen handler om de ansattes handlingsmønster, verdier og holdninger til de oppgavene som forventes at organisasjonen skal løse (Jensen, 2006). De siste endringene som er gjort i skolen har ført til større oppmerksomhet mot rektor, dekan og andre skoleledere. Skolelederen skal være en drivkraft i skolen ved å lede forandringer som dukker opp både i skolen og skolens læringsmiljø. Samtidig skal han være en strategisk leder for skolen og en inspirator for

elevene. Det handler om at man har innsikt i de utfordringene som dukker opp, viser strategisk kontroll, hvordan han motiverer elevene, kreativiteten han bruker, relasjoner han utvikler og det kommunikasjonsklima han skaper. Dette vil være avgjørende elementer for skolelederen (Johannessen & Olsen, 2008).

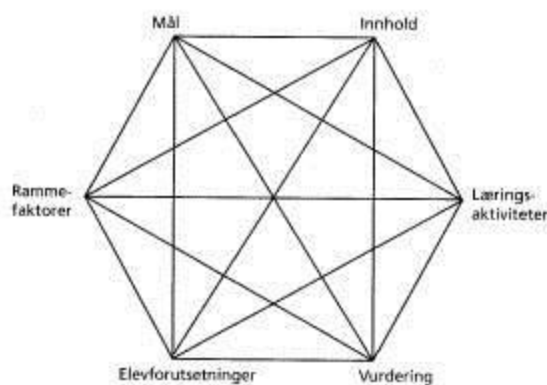
Skolelederen har et ansvar om å legge til rette for et kreativt miljø på skolen, for å fremme arbeidsprestasjonene til både elever og lærere. Kreativiteten skal fremme prestasjonen til den enkelte og skolens organisasjon. Det forutsetter at skolen har en klar hensikt med arbeidet, klare mål og gode tilbakemeldinger på alle nivåer, samt samme forståelse blant ledelse, lærere, elever og foreldre om hvilket mål som skal settes og nås (Johannessen & Olsen, 2008). Johannessen & Olsen (2008) legger frem hvordan skolelederen kan ta lederskap og skape en effektiv skoleledelse. For å utvikle en effektiv og framtidsrettet skole må lærerne være klar for de endringene som er nødvendige å ta. Det er elevene som er i fokus for de endringene som blir gjort. I figuren nedenfor finner vi en modell av skolens læringsmiljø (Jensen, 2006). Modellen viser at elevens læring henger sammen med det som skjer i gymsalen og det som skjer i skolens organisasjon.

Figur 1: Skolens læringsmiljø (Jensen, 2006, s.44)

2.9 Den didaktiske relasjonsmodellen

Den didaktiske relasjonsmodellen skal være et hjelpemiddel for lærernes arbeid, fordi den gjør arbeidet enklere og det er tidsbesparende. I tillegg er den enkel å bruke, og den gir god forståelse av begrepene som er sentralt i både planlegging og utvikling av undervisningen. Hovedmålet med arbeidet er planleggingen av undervisningen. I dagens skole arbeider lærerne i grupper og det kan derfor være lurt å bruke den didaktiske modellen, for å få oversikt, helhet og struktur i arbeidet. Samtidig kan alle ta utgangspunkt i samme tankegang og begreper, og ha samme betydning av begrepene. Faktorene som er sentrale i den didaktiske relasjonsmodellen har et avhengighetsforhold mellom seg, noe som betyr at alle faktorene er like viktige.

Figur 2: Den didaktiske relasjonsmodell
(Brattenborg & Engebretsen, 2007, s. 67)

Den didaktiske relasjonsmodellen inneholder begrepene rammefaktorer, mål, innhold, læringsaktiviteter, vurdering og elevforutsetninger (Brattenborg & Engebretsen, 2007). I denne oppgaven blir det gjort rede for rammefaktorer, elevforutsetninger, innhold og læringsaktiviteter fordi disse faktorene er mest sentrale med tanke på oppgavens problemområde.

Rammefaktorer er en måte å muliggjøre eller begrense undervisningen og læringen. En framtreddende rammefaktor har mye å si for begrensningene eller mulighetene i planleggingen (Brattenborg & Engebretsen, 2007). Det handler også om lærerens kompetanse. Det er viktig for å fremme læring i alle fag og gi best mulig læringsutbytte for elevene. Det er elevene man tar utgangspunkt i, men det handler også om at lærerrollen knyttes til alt som skjer i klasserommet, mellom lærerne og på skolen. Stortingsmeldingen mener samfunnet, skolen og elevene trenger lærere med høy kompetanse som kan sine fag, og som vet hvordan de skal tilrettelegge undervisningen (Øzerk, 2010). Skolens ressurser som saler, utearenaer og utstyr er framtreddende rammefaktorer. Ledelse og undervisningspersonale er en annen rammefaktor, og det er rektor som har hovedansvaret for ressursbruken og hva som skal prioriteres på

skolen. Derfor blir rektors holdning til kroppsøvningsfaget viktig. Ser de på kroppsøvningsfaget som viktig? Klassestørrelsen er en klar rammefaktor, med tanke på planlegging av undervisningen. Hvis klassen blir for stor kan det bli en utfordring med organiseringen, og det å kunne gjennomføre enkelte aktiviteter. Det viktigste er at vi kroppsøvningslærer bruker vår kreativitet og ser mulighetene i rammefaktorene (Brattenborg & Engebretsen, 2007).

Elevforutsetninger handler om deres fysiske, psykiske og sosiale utviklingsnivå. At elevene har ulike forutsetninger vil si at de er forskjellige med tanke evner, forutsetninger, både fysisk og mentalt. Elevene har derfor rett på undervisning etter den enkelte elevs forutsetninger, og skolen må tilby undervisning til forskjellige elevgrupper. Det kalles å differensiere undervisningen (Imsen, 2005). Hvordan skolen møter de forskjellige individene, vil være avgjørende for den enkelte elevs trivsel og læring på skolen. For å kunne planlegge og tilpasse opplæringen er det viktig at læreren blir kjent med elevforutsetningene. I kroppsøvningsfaget er bruk av kropp sentralt. Det at kropp er veldig framtrædende i undervisningen, er ikke enkelt for alle elever. Det kan være på grunn av sykdommer eller funksjonshemming, vonde erfaringer og opplevelser som har gitt de dårlige opplevelse til sin egen kropp. Derfor er det viktig som kroppsøvningslærer å skape et godt klassemiljø som er inkluderende, trygt, aksepterende og støttende. Den kunnskapen læreren har om sine elever og klasser, vil ha betydning for valg av innhold, mål, læringsaktiviteter og organiseringsformer i undervisningen, og det vil være viktig med tanke på tilpasset opplæring. Elevene og miljøet rundt er stadig i forandring og utvikling, så det å innhente informasjon om elevenes forutsetninger må utvikles kontinuerlig (Brattenborg & Engebretsen, 2007).

Innhold er undervisningens *hva*, og henger nøye sammen med mål og framgangsmåter.

Skolens innhold velges i to faser, hvor den ene fasen er når sentrale læreplaner utarbeides og

fase to er valg av innhold i undervisningen, der utgangspunktet er i læreplanen Lk06 og kompetansemålene i kroppsøvningsfaget. Videre skal dette flettes inn i de grunnleggende ferdighetene som å uttrykke seg muntlig, å skrive, lese, regne og bruke digitale verktøy inn i undervisningen, men på en meningsfull måte. Elevenes interesser og ressurser er gunstig ved valg av innhold i faget. Det øker motivasjonen og læringen hos elevene, samtidig er det viktig å skape god trivsel i kroppsøvningsfaget, som fremmer både mestring og læring (Brattenborg & Engebretsen, 2007). I kroppsøvningsundervisningen blir både bevegelse, bevegelses- og helselæring og fysisk aktivitet inkludert (Eriksen, 2014). Når innholdet i undervisningen er valgt ut, må mengden av lærestoff, rekkefølgen på aktivitetene og progresjon vektlegges. Innholdet skal velges ut fra elevenes forutsetninger, i tillegg gi utfordring til videre utvikling (Brattenborg & Engebretsen, 2007).

Læringsaktiviteter er et samlebegrep for metode, arbeidsmåter og organiseringsformer. Det omfatter både lærerens undervisning og måten eleven arbeider på. I tilretteleggingen av undervisningen brukes det forskjellige metoder, og en metode kan være en planmessig framgangsmåte for å nå et mål. For at læreren skal nå undervisningens mål er det viktige med organiseringsform, framgangsmåte og tilnæringsmåte (Brattenborg & Engebretsen, 2007). Med det kan vi trekke inn elevmedvirkning. Skolen er ikke knyttet til å benytte seg av elevrelaterte arbeidsmetoder i læringsarbeidet. Det handler mer om at elevene skal gi uttrykk for hvordan de lærer best (Jensen, 2006).

3 Metode

I dette kapitlet gjør jeg rede for metode og hva slags metode jeg har brukt.

Metode blir beskrevet som «... den håndverksmessige siden av vitenskapelig virksomhet, eller mer presist læren om de verktøy en kan benytte for å samle inn informasjon» (Halvorsen, 2008,s.20). Metodene handler om hvordan man henter inn, organiserer og tolker informasjonen (Larsen, 2007). Det er et hjelpemiddel og en fremgangsmåte for å komme fram til ny kunnskap (Halvorsen, 2008).

3.1 Kvalitativ og kvantitativ metode

Det skilles mellom to typer for å samle inn data, kvantitativ og kvalitativ data. Før en undersøkelse er det viktig å tenke gjennom hva du vil med undersøkelsen, og deretter velge metode (Larsen, 2007). Det viktigste skillet mellom kvantitativ og kvalitativ data er at den kvantitative er målbar data, som ofte uttrykkes i tall eller spørreskjemaer. Denne metoden skjer ved at spørsmålene er laget på forhånd, og deltakerne svarer kun på disse spørsmålene. Det stilles det samme spørsmålet til et stort antall enheter og man får en stor bredde i undersøkelsen (Larsen, 2007). Mens kvalitativ data er data som sier noe om de kvalitative egenskapene hos undersøkelsene, og den skjer enten i form av tekst eller intervju (Halvorsen, 2008). Forskeren møter informantene ansikt til ansikt. Dette er på grunn av at mange lar vær å fylle ut skjemaer, men at det ikke er så mange som trekker seg fra intervjuer (Larsen, 2007).

3.2 Valg og begrunnelse av metode

Høgskolen har fastsatt på forhånd at det er obligatorisk med litteraturstudie som metode. Etter innhenting av informasjon og fagstoff har jeg kommet frem til følgende problemstilling:

«Hvordan kan man ivareta tilpasset opplæring i kroppsøvfingsfaget for funksjonshemmede elever?»

Dersom oppgaven hadde vært empirisk, kunne det medføre utfordringer. Ved henting av informasjon via intervjuer eller spørreskjemaer kan det føre til at man gir personlig informasjon som er taushetsbelagt, noe som fører til at det må søkes i NSD (norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste) for å kunne behandle denne type data. Dette vil være tid- og ressurskrevende.

Denne oppgaven baseres på en litteraturstudie, noe som Høgskolen i Hedmark hadde bestemt på forhånd. Hensikten med oppgaven er å gå i dybden av det som allerede finnes av litteratur om tilpasset opplæring i kroppsøvingsfaget for funksjonshemmede elever.

I startfasen av søkingen, fant jeg mye litteratur om tilpasset opplæring generelt, men lite om tilpasset opplæring for funksjonshemmede elever i kroppsøvingsfaget. Etter hvert fant jeg noen artikler som inneholdt dette, og som viste tidligere undersøkelser på hvordan funksjonshemmede elever opplevde kroppsøvingsundervisningen. Med utgangspunkt i problemstillingen har jeg valgt å bruke kvalitativ metode, fordi den gir best mulig forståelse av oppgavens problemområde. Artikkene jeg har benyttet i oppgaven, inneholder både kvalitativ og kvantitativ forskning, hvor den kvantitative forskningen viser tidligere undersøkelser i talldata og den går mer i bredden. Mens de artiklene med kvalitativ metode, inneholder mye tekst og den har gått mer i dybden.

Det er viktig at den informasjonen man innhenter kan gi et så tilnærmet godt svar på problemstillingen som mulig. Man må besvare problemstillingen ut i fra relevant teori.

3.3 Litteraturstudie som metode – gjennomføringsprosessen

Litteraturstudie er en ofte brukt metode. Ved bruk av litteraturstudie har man som fordel at man kan bruke tidligere data og basere seg på tidligere forskning. Det er den kunnskapen man skal ta utgangspunkt i, og som oppgaven skal drøftes ut i fra (Dalland, 2012). Det er mye tekst

man skal igjennom, og det er derfor viktig å være kritisk til innholdet og trekke ut den informasjonen som er relevant for problemstillingen din (Dalland, 2012).

Den litterære studieprosessen kan deles i seks forskjellige steg (Machi & McEvoy, 2009). Det er denne fremgangsmåten jeg har benyttet meg av i min fordypningsoppgave.

Steg 1, velge et emne: Emnet jeg har valgt i denne oppgaven ligger til bakgrunn for min interesse for temaet om tilrettelegging for funksjonshemmede elever og hvordan jeg som kroppsøvlingslærer har støtet på situasjoner innenfor dette området. Når jeg ble tildelt fordypningsoppgaven, var det et krav om at alle studenter måtte gjennomføre denne oppgaven via en litteraturstudie. Ved å bruke litteraturstudie får jeg hentet informasjon fra tidligere forskning og studier. Etter valg av tema, startet jeg denne fordypningsoppgaven med å se på litteratur og forskjellige artikler, for å se hvor mye informasjon jeg fant om dette temaet. Da jeg hadde funnet den informasjonen jeg ønsket, formulerte jeg en problemstilling jeg ville svare på.

Steg 2, søke i litteraturen: Et litteratursøk bestemmer hvilken informasjon man velger ut med utgangspunkt fra oppgavens problemstilling. Du velger ut den informasjonen som er relevant til problemstillingen, og som er informasjon som kan besvare oppgaven din. Dataen som har blitt brukt i denne oppgaven, er valgt ut etter inklusjonskriteriene jeg har skrevet i kapittel 3.4.

Steg 3, utvikle et argument: Man må ut i fra oppgavens handling presenterer en problemstilling, for å kunne argumentere for oppgavens innhold. Den skal presenteres på en logisk måte. I denne oppgaven har jeg valgt data innenfor de begrensningene jeg presenterer i kapittel 3.4.

Steg 4, kartlegge litteraturen: I en litteraturstudie handler det om å velge ut den informasjon man syns er viktig med tanke på problemstillingen. Sette det samme og tolke funnene for å

kunne argumentere for den kunnskapen du finner til temaet. Funnene som blir valgt ut, er med på å besvare oppgavens problemstilling.

Steg 5, kritisk gjennomgang av litteraturen: Når man skriver en fordypningsoppgave, er det viktig å være kritisk til innholdet slik at du klarer å sile ut kun den informasjonen som er relevant for oppgaven. Å være kritisk til litteraturen vil i denne sammenhengen se om dataen belyser den aktuelle problemstillingen. Derfor kan det i den forbindelsen være lurt å sette noen inklusjonskriterier, for å begrense søkingen.

Steg 6, skrive rapporten: Arbeidet i oppgaven er basert på tidligere forskning. Gjennom å sette sammen, tolke og fornye gammel forskning er oppgaven skrevet slik at kunnskapen formidles der den aktuelle forskningen gir bedre forståelse til den tiltenkte målgruppen.

3.4 Inklusjonskriterier

Litteratur er et viktig grunnlag for alle studentoppgaver. Det er den kunnskapen oppgaven tar sitt utgangspunkt i, og som problemstillingen skal drøftes i forhold til (Dalland, 2012). «Med problemstillingen som grunnlag bør vi derfor utarbeide noen kriterier som kan begrense søkingen» (Dalland, 2012,s.70).

Det er viktig å finne litteratur som er relevant for oppgaven, hvorfor man har valgt denne type litteratur, og hvordan utvalget har blitt gjort (Dalland, 2012). Når man søker på internett og ulike databaser dukker det opp ubegrensede muligheter på temaet du søker etter, og man finner ofte mer enn det man trenger til oppgaven. Derfor er det viktig å vite hva man ser etter. Forskningsartikler og offentlige dokumenter er som oftest til å stole på, men det er viktig å være kritisk til innholdet i søkingen.

Jeg har derfor satt meg noen inklusjonskriterier for å begrense søket mitt:

- Artiklene må være relevante i forhold til min problemstilling.
- Artiklene skal inneholde negative og positive opplevelser i kroppsøvfingsfaget.
- Artiklene skal ikke være eldre enn år 2006.

Det er viktig at artiklene og litteraturen jeg finner er relevant i forhold til min problemstilling. Jeg skal kunne svare på problemstillingen min ut i fra de dataene jeg har innhentet. Når jeg har søkt etter artikler har jeg tatt utgangspunkt i problemstillingen, og jeg har funnet både positive og negative opplevelser i kroppsøvningsundervisningen for funksjonshemmede elever. Det er med tanke på at problemstillingen min handler om hvordan man kan ivareta tilpasset opplæring for funksjonshemmede elever i kroppsøvningsundervisningen. Noen av artiklene jeg har valgt ut er fagfelleverderte, fordi informasjonen skulle være av høy validitet og reliabilitet. I tillegg skulle artiklene ikke være eldre enn år 2006, fordi informasjonen jeg skulle bruke, skulle være av så ny forskning som mulig. I søkene mine har jeg alltid tatt utgangspunkt i inklusjonskriteriene mine, slik at jeg holder meg innenfor de begrensningene jeg har satt. Artiklene inneholdt informasjon jeg ønsket og er viktig for å kunne svare på oppgavens problemstilling.

3.5 Innhenting av data

Innhenting av data til en litteraturstudie krever struktur og nøye gjennomgang av fagstoff som er relevant til problemstillingen. Når jeg har hentet informasjon til denne oppgaven har jeg benyttet meg av skolebiblioteket og funnet frem informasjon som var nyttig til oppgavens problemområde. I tillegg har jeg sett på tidligere bachelor- og masteroppgaver for å se strukturen i fordypningsoppgaven.

I startfasen ble det funnet flere artikler som var tiltenkt til oppgaven, men etter hvert ble to av dem utelukket, fordi de ikke inneholdt det jeg var på leting etter. Deretter leste jeg gjennom de relevante artiklene, var kritisk til innholdet og tolket hva som menes med de forskjellige. Disse artiklene blir presentert i kapittel 4. I oppgaven har jeg brukt søketjenester som Oria, forskning og idunn for å finne den litteraturen og artiklene jeg ønsket, og jeg brukte søkeordene:

- Tilpasset opplæring
- Tilpasset opplæring for funksjonshemmede elever
- Funksjonshemmede elever
- Funksjonshemmede elever i kroppsøving
- Tilpasset opplæring og kroppsøving
- Deltakelse i kroppsøving

3.6 Reliabilitet og validitet

Validitet defineres med gyldighet eller relevans, og betyr å samle inn data som er relevant i forhold til problemstillingen (Larsen, 2007). Reliabilitet handler om hvor pålitelig målingene er. Høy reliabilitet skal sikre at dataen er pålitelig og belyse en vitenskapelig problemstilling. Man kan teste høy reliabilitet ved at flere forskere gjennomfører samme undersøkelse. Eller at man gjennomfører samme undersøkelse, men på ulike tidspunkt og oppnår akkurat samme resultat som den første (Larsen, 2007). Reliabilitet er viktig for at data skal kunne brukes til å teste en hypotese (Halvorsen, 2008). Dette kan oppstå problematisk dersom vi bruker data som er innsamlet av andre, ettersom de kan ha et annet formål enn vårt. En høy reliabilitet er en forutsetning for høy validitet (Halvorsen, 2008).

For å styrke påliteligheten i oppgaven er det viktig at man beskriver fremgangsmåten ved innsamling og analyse av data. For å styrke god validitet må man redegjøre for hvordan man har kommet frem til konklusjonene. I oppgaven min har jeg forsøkt å ivareta validiteten ved å velge artikler som er relevante med tanke på min problemstilling. Jeg har gjennom oppgaven forsøkt å ha høy pålitelighet ved å beskrive hvordan jeg har innhentet informasjon og hvordan jeg har bearbeidet disse.

3.7 Kildekritikk

Kildekritikk er en metode som brukes for å se om en kilde inneholder kredibilitet, som betyr at kilden er troverdig (Denscombe, 2010). Kildekritikk skal vise at du forholder deg kritisk til det materialet som er funnet, og hvilke kriterier som er benyttet under utvelgelsen (Dalland, 2012). Hensikten er at leseren skal få en liten tanke om hvilke refleksjoner du har gjort om gyldighet og relevans litteratur, for å belyse problemstillingen. Innenfor mange fagfelt som endrer seg er det hensiktsmessig å holde seg oppdatert på litteraturen som belyser dagens situasjon. En annen utfordring er sekundærlitteratur, som betyr at teksten er både oversatt og tolket før man leser den. Det betyr at det opprinnelige perspektivet er endret, men at det er vanskelig å se. En kilde brukes som kunnskap, men ikke alt er like holdbart. Det blir derfor viktig å se på kildene med kritisk blikk, og velge kilder som er relevant for problemstilling. Det er viktig å sile ut det fagstoffet som er kvalitetssikret ettersom informasjonsmengden på internett er stor (Dalland, 2012).

3.8 Etikk

I en litteraturstudie er det lettere å forholde seg til etikk, ettersom intervju og spørreundersøkelser krever anonymitet. Etske overveielser handler om å følge normer og regler, samtidig tenke gjennom etiske utfordringer arbeidet medfører, og hvordan man skal håndtere disse. Etikk handler om normene for riktig og god livsførsel, og den skal gi grunnlag og veiledning for vurderinger før man handler (Dalland, 2012). Prinsipper, regler og retningslinjer for vurdering er om handlinger er riktige eller gale. Etikk dreier seg om forholdet mellom mennesker, som vil si hva vi kan og ikke kan gjøre mot hverandre. Det er ikke bare begrenset til konkrete handlinger. De ulike måtene vi mennesker påvirker hverandre på, både direkte og indirekte kan føre til etiske problemer (Johannessen, Tufte og Christoffersen, 2010). Forskningsetikk er et område i etikken som handler om planlegging,

gjennomføring og rapportering av forskning å gjøre. Det å kunne ivareta personvernet og sikre at resultatene blir troverdige (Dalland, 2012).

I denne oppgaven har jeg gjort det jeg kan for å ivareta høy reliabilitet og validitet. Samtidig fulgt etiske retningslinjer.

4 Presentasjon av artiklene

I dette kapittelet presenterer jeg resultatene i de 4 utvalgte artiklene jeg har benyttet meg av i denne oppgaven. Jeg valgte disse 4 artiklene fordi de tok for seg ulike problemområder og inneholdt viktige nøkkelbegreper som er med på å besvare oppgaven min.

Artikkel 1: Eriksen, T.B. (2012). Funksjonshemmede, kroppsøving og tilpasset opplæring i skolen. *Spesialpedagogikk* 77(7), 4-13. Denne artikkelen retter fokus mot Læreplan for Kunnskapsløftet 06 og drøfter hvordan tilpasset opplæring blir ivaretatt for funksjonshemmede elever i kroppsøvingsundervisningene.

Arbeidet inneholdt å besøke 15 skoler, både grunnskoler og videregående skoler, i Oslo-Akershus- regionen. I dette tilfellet er kroppsøvingslærer, skoleledere og andre lærere informanter i undersøkelsen, og fem av femten blir gjengitt i artikkelen. Hovedmålet med denne undersøkelsen var å bli kjent med skolens rammebetingelser, undervisningsopplegg og organisering av spesialundervisning og tilpasset opplæring for elever med funksjonshemninger i kroppsøvingsfaget.

Resultatet viser at det er stor variasjon i hvordan skolen tilrettelegger, organiserer og utarbeider læreplaner i faget kroppsøving for elever med funksjonshemninger. Flere skoler har lite erfaring innenfor dette området, men noen har startet med arbeidsplaner eller individuelle opplæringsplaner (IOP) som hjelpemiddel. Ingen av lærerne ved disse fem skolene poengterte at kroppsøving er et helsereelatert fag hvor fysisk aktivitet står i sentrum. En av lærerne legger frem at det ikke finnes verken årsplaner eller retningslinjer i kroppsøvingsfaget på de sju første årene. I tillegg kommer det frem at kroppsøving er et ikke-tema ved hans skole. På en annen skole hadde de felles kroppsøvingsundervisning for alle

elevene i barneskolen. Ut i fra de undersøkelsene som ble tatt, ser det ikke ut som at lærerne begynner å lage arbeidsplaner før på ungdomstrinnet. Mye tyder på mangelfull tilrettelegging og oppfølging av funksjonshemmede elever i faget kroppsøving. Derfor er det enkelte skoler som fraskriver seg ansvaret for tilpasset opplæring og oppfølging for elever med funksjonsnedsettelse.

Artikkel 2: Rolland, T. (2008). Gym for alle! Fra forskningsmiljøene. Høgskolen i Oslo.

Denne artikkelen handler om viktigheten av å være der det skjer. Funksjonshemmede elever ønsker å delta i kroppsøvingen, og føle at de er en del av et fellesskap. Mona Asbjørnslett og Helena Hemmingsson har gjennomført en undersøkelse av funksjonshemmede ungdommer og deres deltakelse i undervisningen ved norske skoler.

Resultatet av undersøkelsen viser at 98 % av alle elever med funksjonsnedsettelse i Norge går på samme skole som de funksjonsfriske, men at de funksjonshemmede elevene opplevde ofte å bli ekskludert fra en del aktiviteter, på grunn av dårlig kunnskap og planlegging av undervisningen. Tenker vi for mye resultat i kroppsøvingfaget? Elever med funksjonsnedsettelse ønsker å være med der det skjer, for å oppleve det å bli inkludert i et klassemiljø, selv om de vet godt at de ikke mestrer aktiviteter på lik linje som de funksjonsfriske elevene. Hovedfokuset er ikke å delta, men å være der det skjer. Artikkelen nevner blant annet at kunnskap og god planlegging av undervisningen er viktige forutsetninger for at alle skal kunne delta i kroppsøvingfaget. I tillegg viser den at god kommunikasjon mellom lærer og elev er viktig. Undervisningen skal tilrettelegges på best mulig måte, der de funksjonshemmede elevene kan delta på egne premisser. Dersom dette ble lagt til grunn viste det økt deltakelse og større trivsel hos elevene, og de opplevde å bli inkludert i et fellesskap.

Artikkelen hevder at med litt planlegging og tilrettelegging kan nesten alle delta i undervisningen. Den trekker frem en situasjon hvor en av elevene i undersøkelsen deltok i kroppsøvningsundervisningen én gang, og som lyktes. Aktiviteten var volleyball, og eleven opplevde dette som en stor dag når han klarte å få ballen over nettet.

Artikkel 3: Strandheim, K. (2013). Jeg kan følge med og kanskje lære meg det - En kvalitativ studie med fokus på opplevelser av deltakelse og mestring i faget kroppsøving hos barn med funksjonsnedsettelse. (Masteroppgave, Høgskolen i Oslo-Akershus).

Denne artikkelen tar for seg viktigheten av det å drive med fysisk aktivitet og deltakelse i samfunnet for øvrig. Forskningen viser at barn med funksjonsnedsettelse er lite deltakende i kroppsøvningsfaget.

Hovedmålet med forskningen er å få øke forståelse av deltakelse hos funksjonshemmede elever i faget kroppsøving. Opplevelsene av mestring og deltakelse i faget blir belyst i Antonovskys mestringsteori, intersesjonell teori og tidligere forskning. Undersøkelsen ble gjennomført via intervjuer hvor fem funksjonshemmede barn på rundt 12 år var deltakerne. Resultatet av undersøkelsen viser at barna til tider opplevde dårlig tilrettelegging i faget, men at de også tidvis opplevde god tilrettelegging og bevegelsesglede ved å delta i undervisningen. Dette veksler mellom å være inkludert og ekskludert i undervisningen. Den viser ulike måter å delta i faget på, hvor faktorer som kontinuitet, utfordringer og erfaringer sammen med medelever er viktig. Den viser uklarhet av begrepet deltakelse i fagets praksis, i tillegg til forståelsen av barn og funksjonsnedsettelse. Forskningen sier at elevenes stemme er viktig i forhold til det å føle mestring og deltakelse i faget.

Artikkel 4: Gulbrandsen, C. (2010). Barna vet best. Fra forskningsmiljøene. Høgskolen i Oslo.

I denne artikkelen blir det poengtert hvor viktig det er at funksjonshemmede barn blir inkludert i både planlegging og organisering av undervisningen, mye mer enn i dag.

Funksjonshemmede elever må få mer elevmedvirkning i skolehverdagen.

Artikkelen viser at elever med funksjonshemninger ikke ønsker å bli forskjellsbehandlet, men forteller hvor viktig det er som lærer å lytte til eleven og forstå at eleven har god kompetanse om egen funksjonshemning. I dag er det én skole for alle, og det gjør at de funksjonshemmede elevene ikke ser på seg selv som veldig annerledes enn de andre elevene. Etersom de går i samme klasse og ønsker å identifiserer seg med de andre elevene.

I artikkelen påpeker Asbjørnslett at bedre deltakelse blant funksjonshemmede elever handler om at lærerne må inkludere eleven det gjelder i planleggingen om hva som er greit og hva eleven selv ønsker å gjøre. Man må finne ut hva som er det beste for eleven. Dette gir elevene mulighet til å føle at de er med på å påvirke beslutningene som blir tatt. Men nok en gang blir det presentert hvor store utfordringer som ligger i skolen når det handler om å tilrettelegge på individuelt nivå. Ofte ønsker ikke funksjonshemmede elever spesialundervisning, for det å bli tatt ut av klassen er ingen god følelse. Det å ha god kommunikasjon med elevene, inkludere de i planleggingen, og finne en løsning hvor de kan føle seg en del av fellesskapet er svært viktig.

5 Resultat og drøfting

Bakgrunnen for denne studien er viktigheten av å ivareta tilpasset opplæring for funksjonshemmede elever i kroppsøvfingsfaget. Tidligere forskning viser store utfordringer i skolen innenfor dette området. Hensikten er å sette seg mer inn i situasjonen og se hvordan man kan ivareta tilpasset opplæring for funksjonshemmede elever. Resultatet bygges ut i fra de 4 utvalgte artiklene.

5.1 Hvordan kan elevmedvirkning ivareta tilpasset opplæring?

Vi vet at mange funksjonshemmede elever som er født med skader eller lidelser som ikke kan helbredes, men undervisningen kan tilrettelegges slik at de funksjonshemmede kan delta (Eriksen, 2014). Stette (2011) definerer begrepet funksjonshemmede som av ulike årsaker har redusert fysisk, motorisk, kognitiv eller sosial funksjonsevne (referert i Eriksen, 2012). Eriksen (2012) hevder at et godt og inkluderende læringsopplegg for elever med funksjonshemninger, er med å stimulere og motivere eleven til positiv innsats også i andre skolefag. I tillegg mener hun at vi sitter med mye kunnskap om tilpasset opplæring, men svært lite og god nok kunnskap om funksjonshemmede i kroppsøvfingsfaget (Eriksen, 2012). Derfor er elevmedvirkning en viktig forutsetning for å ivareta tilpasset opplæring. Det handler om å la eleven få muligheten til å bli inkludert i planleggingen og organiseringen av undervisningen. Dette underbygges spesielt i artiklene til Gulbrandsen (2010) og Rolland (2008). De påpeker at det å lytte til elevens forslag i planleggingen bidrar til større deltakelse, og bedre trivsel hos elevene. Gulbrandsen (2010) mener nøkkelen ligger i at man må finne ut av hva som er greit for eleven og hva eleven selv ønsker i undervisningen. I tillegg er elevmedvirkning positivt med tanke på mestring, fordi undervisningen er tilpasset etter den enkelte som gir eleven mulighet til å oppleve mestringsfølelse, og man føler seg sett. (Strandheim, 2013). Etersom formålet med faget er å skape en fysisk aktiv livsstil og bevegelsesglede, mener jeg at kroppsøvfingslærer må tilrettelegge undervisningen, slik at

elevene skal kunne oppleve det. I dette tilfellet hevdes det at elevmedvirkning er en svært viktig faktor for å oppnå dette, og da bør flere skoler benytte seg av inkludering i planleggingen.

Elevmedvirkning er viktig i planleggingen av undervisningen og med det trekker jeg inn den didaktiske relasjonsmodellen, fordi eleven er med på å påvirke både innhold og læringsaktiviteter i positiv retning for den utvalgte elevgruppen. I følge Brattenborg og Engebretsen (2007) er læringsaktiviteter et samlebegrep for metode, læringsmåter og organiseringsformer. Med elevmedvirkning til stede fører det til at undervisningens innhold er tilpasset etter den enkelte elev, med hensyn til mengde, vanskelighetsgrad, tempo og progresjon (Eriksen, 2012). I læringsaktiviteter hvor elevene får mulighet til å bruke sine ferdigheter, øker elevenes følelse av å bli verdsatt og bli tatt på alvor (Jensen, 2006). Undervisningen skal tilrettelegges slik at alle elevene skal kunne delta i aktivitetene, og ha muligheten til å oppleve mestringsfølelse i kroppsøvfingsfaget.

5.2 Hvordan vil fokus på læringsmiljø ivareta tilpasset opplæring?

Å planlegge undervisningen betyr å organisere og tilrettelegge for de tilpasninger som må gjøres i valg av undervisningsmetode, tilpasninger for den enkelte, gruppestørrelsen og størrelsen på det arealet du skal bruke med tanke på aktiviteter. For å tilrettelegge undervisningen er det viktig å organisere flere alternativer til aktivitetene som gjør det enklere for elever med funksjonshemninger. Dette medfører at alle elevene har undervisning i samme rom og det vil ha positiv innvirkning på klasse- og læringsmiljøet (Eriksen, 2014). Rolland (2008) påpeker at det å være sammen med venner er helt sentralt med tanke på livskvalitet. Ved at elevene får være sammen med resten av klassen i kroppsøvfingsundervisningene, føler man at man deltar i fellesskapet selv om man ikke er den eleven som er mest aktiv (Rolland, 2008).

Barn og unge med funksjonsnedsettelse ønsker å være akkurat som de andre, men samtidig vet de at det er krevende med en funksjonshemming. I følge Utdanningspeilet var det 8,6 % av elevene som fikk spesialundervisning i skoleåret 2012 og 2013, som utgjør hele 52 723 barn og unge. Dette varierer veldig mellom kommunene, men andelen med spesialundervisning viser størst økning fra 2. til 5. trinn (Eriksen, 2014). Her kommer viktigheten av tilpasset opplæring inn. Dersom man skal redusere spesialundervisning blant funksjonshemmede elever, må man som lærer tilby gode tilbud i den ordinære undervisningen. Dette vil bidra positivt for både elevene og skolen. I artikkelen til Gulbrandsen (2010) legges det frem at elevene ikke ønsker spesialundervisning, men de ønsker en tilrettelegging i den ordinære opplæringen. Å bli tatt alene ut av klassen er ingen god følelse, og det medfører liten inkludering og dårlig klasse- og læringsmiljø. Ved å sette funksjonshemmede elever i egne grupper, vil ikke være noen god løsning med tanke på et inkluderende klassemiljø. Derfor er det viktig å unngå tidlig stigmatisering i forhold til barns selvtillit, positive styrke og muligheter til å bli kjent med seg selv og bli et utforskende individ (Eriksen, 2014).

Strandheim (2013) legger frem at elevene opplever tidvis en utilstrekkelighet i faget som medfører dårlig læringsmiljø, men noen ganger også tilstrekkelighet der de opplever bevegelseglede ved å delta i undervisningen. Det er kroppsøvningsfagets formål, og det skal medvirke til at elevene opplever glede, mestring og inspirasjon ved å delta i aktiviteter sammen med andre (Utdanningsdirektoratet, 2012c). Derfor må lærerne vektlegge disse faktorene i planleggingen. Dette belyser viktigheten av å legge opp til et inkluderende læringsinnhold der alle elevene er samlet. Det å være med der det skjer, selv om de ikke mestrer det på lik linje som de andre, gir de opplevelse av å være en del av et fellesskap og klassemiljø (Rolland, 2008). Alle elever har rett til et godt fysisk og psykososialt skolemiljø

som fremmer helse, trivsel og læring. Skolen skal arbeide aktivt og systematisk for å utvikle dette, der den enkelte elev kan oppleve trygghet og sosial tilhørighet (Opplæringslova, 1998b). I artikkelen til Eriksen (2012) hevdes det at kroppsøvfingsfaget er og blir skolens viktigste helsefag. Da mener jeg at flere skoler bør endre synet på dette, og ta kroppsøvfingsfaget mer på alvor. Derfor bør alt av fysisk aktivitet, læring og individuell utvikling ses ut fra et læringsperspektiv, hvor man alltid tar utgangspunkt i elevenes utvikling.

Selve kroppsøvfingsfaget skal handle om mye mer enn bare det å bli svett. Det blir brukt altfor mye ballspill i undervisningene, i stedet for å lære noe nytt om hvordan man skal bevege seg, samt oppleve både læring og mestring, og det å kunne utfordre seg selv. Dette tror jeg er noe av årsaken til bedre trivsel i kroppsøvfingsfaget hos guttene. Til slutt ender det opp med at mange misliker kroppsøvfingsfaget (Christensen, 2013). Er vi for resultatorienterte? Mestring blir sett på som et viktig moment for å fremme elevens utvikling og læring. Antonovsky var kjent for sin teori om salutogenese, som omhandler hva som fremmer god helse (Lønne, 2015). Strandheim (2013) mener teorien kan ses på som relevant i forhold til elevenes deltakelse i kroppsøvfingsfaget, da fagets overordnede mål er å fremme folkehelse gjennom deltakelse. Dette er også noe som departementet ønsker å prioriterer i sin fornyelse av faget. Nå skal folkehelse og livsmestring vektlegges, noe som er sentralt i kroppsøvfingsfaget (Kunnskapsdepartementet, 2015-2016).

Elevene opplever mer mestring da de har god kommunikasjon med læreren.

Kroppsøvfingslærerne må derfor tilrettelegge undervisningen, slik at det er mulighet for mestring, fremgang og inkludering med tanke på å fremme elevens læring (Gulbrandsen, 2010). Det å ikke oppleve mestring i kroppsøvfingsundervisningen, reduseres egne forventninger om mestring og det vil føre til liten motivasjon (Utdanningsdirektoratet, 2012b).

Det er et allmenndannende fag som skal inspirer til fysisk aktiv livstil og livslang bevegelsesglede. Faget skal få elevene til å sanse, oppleve, lære og skape ved bruk av kroppen (Utdanningsdirektoratet, 2012c).

Det handler om å tilpasse undervisningen etter den enkelte elevs evner og forutsetninger (Imsen, 2005). For å belyse det, vil jeg trekke frem Torshovprosjektet som ble presentert i artikkelen til Eriksen (2012). Det var et vellykket prosjekt for funksjonshemmede barn. Hensikten med prosjektet var å tilrettelegge trening for den utvalgte målgruppen i alderen 10-12 år. Ved å være aktiv deltakende i dette prosjektet viste det stor fremgang hos de funksjonshemmede. De utviklet både det fysiske og koordinative. Foreldrene ga tilbakemeldinger på at barna fikk økt selvtillit ved å delta i leker med enklere regler, ulike ballaktiviteter, sykling, svømming og rytmiske bevegelser. Dette treningsopplegget ble organisert med gode rammebetingelser og ble ledet av mennesker med god kunnskap og positiv evne til å kommunisere med elever med funksjonsnedsettelse. Det medførte at barna opplevde mestringsglede, som viste seg å ha positive virkninger på elevenes selvhjulpenhet og bevegelsesglede (Eriksen, 2012). Dersom dette hadde vært i en kroppsøvingsundervisning, ville det også ført til bedre klasse- og læringsmiljø, samt bevegelsesglede.

5.3 Hvilken betydning har skolekulturen for tilpasset opplæring?

Skolekultur handler om samhandling, og den består av fenomener som lærerens normer, verdier og virkelighetsoppfatninger. Kulturen er styrende, begrensende og den regulerer arbeidsforholdene i skoleorganisasjonen for ledere, lærere og elever. Hva man snakker om og hva som er akseptert eller ikke akseptert på en skole (Læringsmiljøsentret, 2016a).

Skoleutvikling er avhengig av god ledelse på forskjellige nivåer. Skoleeier, ledere og lærer har et felles ansvar når det kommer til skoleutvikling. Skoleledelsen er den viktigste kulturskaperen, og de må også legge til rette for elevmedvirkning (Læringsmiljøsentret,

2016b). I dette tilfellet kan modellen «skolens læringsmiljø» trekkes inn. Denne modellen setter elevens læring i sentrum, men her ser man en skolekultur hvor ledelse blir svekket. Dårlig skoleledelse blir belyst i de utvalgte artiklene. De viser at de fleste skolene har ingen klare mål for undervisningen, de utnytter ikke skolens ressurser og det er ingen samhandling mellom lærerne med tanke på undervisningsopplegg, og ingen benytter seg av elevmedvirkning i planleggingen. Dette fører derfor til ekskludering av funksjonshemmede elever i kroppsøvfingsfaget.

Opplæringslova (2011) tilsier at funksjonshemmede elever skal delta i fysisk aktivitet i kroppsøvfingsfaget som alle de andre funksjonsfriske elevene, men ut i fra eget tempo, ut fra egne ressurser og i forhold til de målene eleven har satt seg for perioden (referert i Eriksen, 2012). Dersom ikke dette blir tatt hensyn til, vil ikke elever med funksjonsnedsettelse føle noe fremgang i læringen, og forståelsen av fysisk aktivitet vil etter hvert bli borte. Å undervise funksjonshemmede elever skal ikke kun baseres på læreren. Det handler om å samarbeide med relevante fagpersoner som fysioterapeuten, ergoterapeuten, logopeden og skolelege. Det å kunne jobbe i team og det kunne innhente kunnskap fra andre samarbeidspersoner er viktige faktorer for tilretteleggingen. I tillegg står også barnas foreldre i sentrum, for de kjenner sitt eget barn best (Eriksen, 2014). Eriksen (2012) mener det er på denne måten undervisningsopplegget kan vokse positivt og fremheve gode læringsresultater både fysisk og kognitivt.

Ledere med klare mål, som utnytter skolens ressurser, som arbeider for en trygg skolekultur og har et system for kvalitetssikring av lærerens undervisning, lykkes best med tanke på skoleutviklingen (Læringsmiljøet, 2016c). Skoler som er i stadig endring, har felles opplevelse av mestring, gjennomfører undervisningen som planlagt, løser pedagogiske

utfordringer og er stadig i utvikling. Med det øker sannsynligheten for å nå skolens og sine egne mål, samt elevenes læringsutbytte blir best mulig (Læringsmiljøet, 2016b). I artikkelen til Tove Brita Eriksen (2012), vises en undersøkelse av deltakelse for funksjonshemmede elever. Undersøkelsen viser at 68% deltar i kroppsøvingundervisningen, 23% deltar delvis og 9% er ikke deltagende. I tillegg kommer det frem at det er flest funksjonshemmede jenter som ikke deltar i kroppsøvingundervisningen, men det gis det ingen forklaring på hvorfor det er sånn (Eriksen, 2012). Dette vil jeg tro har med hvilke læringsaktiviteter som blir prioritert i undervisningen. Fra egne erfaringer inneholdt kroppsøvingstimene ofte «gutteaktiviteter», som fotball, innebandy osv. Dette fører til at mange jenter føler seg lite inkludert i aktivitetene, og det er på grunn av guttenes egoisme. De trekker seg tilbake, og er redd for å feile.

Eriksen (2011-2013) hevder funksjonshemmede elever er en sårbar gruppe som ofte opplever at de ikke passer inn, og det kommer ofte utsagn som: *“Du skjønner jeg er ikke noe flink, jeg. Dette klarer jeg ikke så godt som de andre, så jeg setter meg i stedet her”* (referert i Eriksen, 2012). Denne eleven med ryggmargsbrokk fikk ikke delta i aktiviteten, fordi han opplevde at de andre mestret aktiviteten bedre enn han. De løp fortere og de var flinkere til å kaste ball. Eriksen (2012) hevder dette eksempelet viser mangelfull kunnskap og dårlige holdninger fra kroppsøvingslæreren. Det er ikke eleven som skal tilpasse seg undervisningen, men undervisningen som skal differensieres og tilrettelegges. Ved at slike situasjoner oppstår er ofte kjennetegn på mangelfull tilrettelegging i undervisningen og svikt fra lærerens kompetanse (Eriksen, 2012). Hun påpeker at elever med funksjonsnedsettelse skal få delta i fysisk aktivitet i kroppsøvingfaget, men i eget tempo, ut fra egne ressurser og i forhold til de utviklingsmålene den enkelte har satt (Eriksen, 2012).

6 Konklusjon

For å ivareta tilpasset opplæring for funksjonshemmede elever i kroppsøvfingsfaget har jeg i denne oppgaven funnet ut at mye ligger i skolens organisasjon og mangelfull kunnskap hos lærerne. Arbeidet skal ikke kun baseres fra læreren, men hele skolekulturen må tilrettelegge og ha et felles mål. I tillegg krever det mer kommunikasjon mellom lærer og elev, hvor eleven har mulighet til å bli inkludert i planlegging og organisering i egen skolehverdag. Man må gi eleven mer elevmedvirkning i undervisningen.

Det å kunne lytte til elevenes forslag som kjenner sin egen situasjon best, er en viktig forutsetning for å ivareta tilpasset opplæring for elever med funksjonsnedsettelse. Dette vil føre til at eleven blir inkludert i undervisningen, som er med på å skape et bedre klasse- og læringsmiljø.

Det er viktig å tilrettelegge undervisningen etter den enkelte elevs evner og forutsetninger.

Det krever at undervisningen er godt tilrettelagt og inkluderende, samtidig som den inneholder læringsaktiviteter som gir elevene mestringsfølelse og utvikling. Dette er i tråd med hva departementet ønsker å prioritere, som er livsmestring og folkehelse. I tillegg er det viktig å prioritere IOP-planer (individuelle opplæringsplaner) for den enkelte funksjonshemmede, der planlegging, organisering og gjennomføring inneholder inkluderende aktiviteter. Dette skal være et hjelpemiddel for elevenes læringsutvikling.

Referanser

Bergkastet, I., Dahl, L. & Hansen, K.A. (2014). *Elevenes læringsmiljø – lærerens muligheter*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bollingmo, L., Høium, K., Johnsen, B.E. (red.).(2004). *Det er mitt liv: Brukermedvirkning og nye hjelperoller i habilitering og rehabilitering*. Oslo: Universitetsforlaget.

Brattenborg, S. & Engebretsen, B. (2007). *Innføring i kroppsøvingsdidaktikk* (2. utg.). Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Bredahl, A.M. (2010) Sitte og se på de andre aktive. Om funksjonshemming og kroppsøving. I Steinholt, K. & Gurholt, K.P. (red.). *Aktive liv. Idrettspedagogiske perspektiver på kropp, bevegelse og dannelse*. Tapir akademiske forlag.

Christensen, K. (2013). *Jeg kan og jeg vil, men jeg passer visst ikke inn*. (Norges idrettshøgskole). Lokalisert på: <http://www.nih.no/om-nih/aktuelt/nyhetsarkiv/2013/mai/-jeg-kan-og-jeg-vil-men-jeg-passar-ikke-inn/>

Dalland, O. (2012). *Metode og oppgaveskriving for studenter* (5. utg.). Oslo: Gyldendal Akademiske.

Denscombe, M. (2010). *The Good Research Guide for small-scale social research projects* (4. utg.). Maidenhead: McGraw Hill.

Elnan, I. (2010). *Idrett for alle? Studie av funksjonshemmedes idrettsdeltagelse og fysiske aktivitet*. (NTNU Samfunnsforskning AS). Lokalisert på: <https://www.idrettsforbundet.no/globalassets/funksjonshemmede/aktivitetsmaterieill/2010studie-idrett-for-alle.pdf>

Eriksen, T.B. (2012). Funksjonshemmede, kroppsøving og tilpasset opplæring i skolen. *Spesialpedagogikk*, 77 (7), 4-13.

Eriksen, T.B. (2014). *Fysisk aktivitet og nedsatt funksjonsevne*. Oslo: Universitetsforlaget.

Gjerset, A., Holmstad, P., Raastad, T., Haugen, K. & Giske, R. (2012). *Treningslære*. Gyldendal Norsk Forlag AS.

Gulbrandsen, C. (2010). *Barna vet best*. Høgskolen i Oslo. Lokalisert på:
<http://forskning.no/funksjonshemming-helsepolitikk-barn-og-ungdom/2010/01/barna-vet-best>

Halvorsen, K. (2008). *Å forske på samfunnet: En innføring i samfunnsvitenskapelig metode*. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag.

Imsen, G. (2005). *Elevenes verden: Innføring i pedagogisk psykologi* (4. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.

Ingebrigtsen, J.E. & Mehus, I. (2006). Kroppsøving og idrett for alle. I J.E. Ingebrigtsen & H. Sigmundsson (red.), *idrettspedagogikk* (s. 38). Oslo: Universitetsforlaget.

Jensen, B. W. G. (2013). *Sosial inkludering for elever med funksjonshemning: En kvalitativ studie av sosial inkludering og bruk av assistent i kroppsøving*. (Masteroppgave, Norges idrettshøgskole). Lokalisert på:
<http://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/171910/1/JensenBWG2013h.pdf>

Jensen, R. (2006). *Tilpasset opplæring i en lærende skole: Om utvikling av læringsmiljøet*. Stjørdal: Læringsforlaget.

Johannessen, A., Tufte, P. A. & Christoffersen, L. (2010). *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode* (4. utg.). Oslo: Abstrakt forlag.

Johannessen, J.A. & Olsen, B. (2008). *Skoleledelse – skolen som organisasjon*. Bergen: Fagbokforlaget.

Læringsmiljøsenderet. (2016a). *Hva er skolekultur?* Universitet i Stavanger. Lokalisert på:
<http://laringsmiljosenteret.uis.no/skoleutvikling-og-ledelse/skolekultur/hva-er-skolekultur/?s=17987>

Læringsmiljøsentret. (2016b). *Skoleutvikling og ledelse*. Universitet i Stavanger. Lokalisert på: <http://laringsmiljosenteret.uis.no/skoleutvikling-og-ledelse/>

Læringsmiljøsentret. (2016c). *Å lede lærernes læring og utvikling*. Universitet i Stavanger. Lokalisert på: <http://laringsmiljosenteret.uis.no/organisasjon-og-ledelse/ledelse/>

Lønne, A. (2015). *Salutogenese*. Store norske leksikon. Lokalisert på: <https://sml.snl.no/salutogenese>

Lønstad, H.D. (2008). *Elevmedvirkning og demokrati: En metodebok for lærere*. Pedlex Norsk Skoleinformasjon: Oslo.

Machi, L. A. & McEvoy, B. T. (2009). *The Literature Review*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.

Opplæringslova, LOV-1998-07-17-61 § 1-3 (2015a). Lokalisert på: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61#KAPITTEL_1

Opplæringslova, LOV-1998-07-17-61 § 9a (2015b). Lokalisert på: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61#KAPITTEL_11

Rolland, T. (2008). *Gym for alle! Høgskolen i Oslo*. Lokalisert på: <http://forskning.no/funksjonshemming-barn-og-ungdom-pedagogiske-fag-skole-og-utdanning/2008/12/gym-alle>

St. Meld. 28. (2015-2016). *Fag-fordypning-forståelse-En fornyelse av Kunnskapsløftet*. Kunnskapsdepartementet. Lokalisert på: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-28-20152016/id2483955/?ch=1&q=>

St. Meld.34 (1996-1997). *Regjeringens handlingsplan for funksjonshemmede og veien videre*. Oslo. Arbeidsdepartementet. Hentet 31.mars 2016 fra: https://www.regjeringen.no/no/dokument/dep/asd/stmeld/19961997/st-meld-nr-34_1996-97/2/id191144/

Strandheim, K. (2013). «Jeg kan følge med og kanskje lære meg det»: En kvalitativ studie med fokus på opplevelser av deltakelse og mestring i faget kroppsøving hos barn med funksjonsnedsettelse. (Masteroppgave, Høgskolen i Oslo og Akershus). Lokalisert på: https://oda.hio.no/jspui/bitstream/10642/2230/2/Strandheim_Kathrine.pdf

Thagaard, T. (2013). *Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitativ metode* (3. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.

Utdanningsdirektoratet. (2009). *Materiellet for helhetlig arbeid med læringsmiljø*. Forskergruppen, Høgskolen i Hedmark. Lokalisert på: http://www.udir.no/upload/Laringsmiljo/Materiell/Bedre_laringsmiljo_materiell.pdf

Utdanningsdirektoratet. (2012a). *Prinsipp for opplæringa; Tilpassa opplæring og likeverdige føresetnader*. Lokalisert på: <http://www.udir.no/Lareplaner/Kunnskapsloftet/Prinsipp-for-opplaringa/Tilpassa-opplaring-og-likeverdige-foresetnader/>

Utdanningsdirektoratet. (2012b). *Motivasjon og forventninger*. Lokalisert på: <http://www.udir.no/Laringsmiljo/Bedre-laringsmiljo/Klasseledelse/Motivasjon-og-forventninger/>

Utdanningsdirektoratet. (2012c). *Læreplan i kroppsøving; Formål*. Lokalisert på: <http://www.udir.no/kl06/KRO1-04/Hele/Formaal>

Utdanningsdirektoratet. (2014a). *Tidlig innsats; Tilpasset opplæring*. Lokalisert på: <http://www.udir.no/Regelverk/tidlig-innsats/Skole/Begreper-og-prinsipper/Tilpasset-opplaring/>

Utdanningsdirektoratet. (2014b). *Tidlig innsats; Veilederen spesialundervisning*. Lokalisert på: <http://www.udir.no/Regelverk/tidlig-innsats/Veilederene-i-fulltekst/Spesialundervisning/Tilpasset-opplaring/>

Utdanningsdirektoratet. (2016). *Læringsmiljø*. Lokalisert på: <http://www.udir.no/Laringsmiljo/>

Vangsnes, E.N. (2013) *Læringsmiljøsamtalet; En metode for å skape et bedre læringsmiljø?* (Masteroppgave, Vestfold). Lokalisert på:

<http://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/191449/1/Vangsnes-EN-2013-Masteroppgave.pdf>

Øzerk, K. (2010). *Pedagogikkens hvordan: Lærerens rolle, kompetanse og betydning*. Cappelen Damm AS.